

Härföraren som inte blev envåldshärskare – samhällelig makt i Norge under järnåldern

Knut Dørum & Eirin Holberg, *Frå høvdingdøme til statsmakt i Noreg ca. 200–1350*, 368 s., ill., Oslo: Cappelen Damm Akademisk 2017.

De norska historikerna Knut Dørums och Eirin Holbergs bok *Frå høvdingdøme til statsmakt i Noreg ca. 200–1350* handlar om de tidiga faserna av det norska samhällets tillblivelse under en period som sträcker sig från romersk järnålder till medeltid. Boken, som har ett samhällshistoriskt perspektiv, baserar sig i huvudsak på Dørums forskning. Dørum och Holberg sammanfogar här resultat av forskning inom olika discipliner, vilket är förtjänstfullt: ju fler olika synvinklar, desto bredare perspektiv. Särskilt intressanta är sådana slutsatser som bygger på discipliner som kan anses avlägsna i förhållande till varandra, såsom ortnamnsforskning och ritualarkeologi. Boken kompletterar och delvis utökar den tidigare mångvetenskapliga diskussionen som ingår i böcker såsom *Birth of the Leviathan* (1997) och *Viking Worlds: Things, Spaces and Movement* (2014) samt diskussionen om utveckling av skandinaviska kulturer och samhällen, till exempel senast i *Hunters in Transition* (2014), *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290* (2007) och *Landscapes of Power, Landscapes of Conflict* (2002).

Den diskussion som boken hänvisar till och som den även ingår i är aktuell. Bokens fokus ligger på statlig utveckling i Norge under medeltiden. Boken berättar om hur makten gradvis koncentrerades till allt färre människor samt om fenomen som möjliggjorde och följde av denna process. Författarna är kritiska mot det forskningsparadigm som var rådande fram till 1960-talet, eller med andra ord mot det att man koncentrerar sig på de politiska ledarna och deras hov och enbart ser dem som de primära källorna till politiska ideologier utan att ta deras anhängare med i räkningen. Dørum och Holberg påminner om att det till exempel inte uppstod någon centralmakt i Frankrike förrän på 1200-talet och att tyska forskare på 1990-talet avstod från att använda sig av begreppet ”stat” när det gällde medeltida samhällen. Boken är påverkat av *Annales-*

skolan som fokuserar på långsamt föränderliga (*longue durée*) kulturella och samhällseliga strukturer. Den beskriver åskådligt hur långsamt och slumpmässigt samhällseliga processer framskred i tidiga samhällen, vilket påminner om vad Jukka Korpela har skrivit om forntidens samhälle och kultur (till exempel 2008).

Författarna utgår från Elman Services idéer från 1970-talet som teoretisk modell för att förklara samhällets förmedeltida utveckling. Detta är en teori som har inspirerat forskare på nytt på 2000-talet och Services teori påminner om Marx teori om den samhällseliga utvecklingens nivåer. De olika nivåerna av samhällselig utveckling är enligt Service 1) jaktssamhällen bestående av små samhällen som knyts samman av äktenskap; 2) stamsamhällen efter jordbrukets uppkomst; 3) hövdingssamhällen inom vilka det utvecklades hierarkier; och 4) tidiga stater med en rätts- och våldsutövande kung. Om man använder sig av en konstruerad teori finns det också en risk för att man gör konstruerade och till och med felaktiga tolkningar. Det verkar emellertid inte ha skett i denna bok, åtminstone inte i allmänhet, tack vare att argumentationen bygger på bevis från flera källor samtidigt som teorin hålls i bakgrunden.

Bokens narrativ sträcker sig från den romerska tiden när både norska och andra skandinaviska krigare var verksamma i den romerska armén. När de återvände hade de militär erfarenhet och kunskap som de kunde utnyttja. Plundring och krigståg blev betydande inkomstkällor och samhället leddes huvudsakligen av härförare. Krigaridealet som de tagit till sig under tiden i den romerska armén levde också vidare i samhället: enligt en del forskare påverkade krigaridealet också mytologin i vilken gudar associerades med härförare och där krigsguden Oden blev den främsta guden.

Under merovingertiden (eller vendeltiden som den kallas i Sverige) koncentrerades makten samtidigt som bebyggelsens tyngdpunkter förändrades. Bebyggelsen koncentrerade sig kring rika gårdar, särskilt i södra Norge. Tidigare hade ritualer utförts på heliga ställen utanför bebyggelsen, men under denna tid började man använda hemmet också för rituella ändamål.

Under hela järnåldern baserades ekonomin på plundring och byteshandel. Utnyttjandet av slavar var av fundamental betydelse – de utförde många centrala uppgifter inom produktionen, däribland framställning av kvarnstenar, täljsten och järn. Denna produktion utfördes under ledning av hövdingar. Det finns flera ortnamn med koppling till sådan produktion som har sitt ursprung i vikingatiden. Viktiga var också de förmögenheter man skaffat sig på de brittiska öarna genom plundring och lösen. Dylik förmögenhet förstärkte speciellt Olav Tryggvasons och Olav Haraldssons kungamakt vid övergången från 900- till 1000-talet. Samtidigt utvecklades mytologin och blev mer ”feodal” genom att hierarkin mellan olika gudar blev starkare.

I den del av boken som behandlar högmedeltiden framhävs balansen mellan tre maktfaktorer: kungen, adeln och kyrkan. Även om bokens tyngdpunkt ligger på det norska samhällets förändring förverkligad nerifrån, behandlar författarna också storkungar. Kungarna hade ju ett ovedersägligt inflytande på samhällets utveckling. Forskarna har inte kunnat enas om huruvida kung Harald var en historisk person, men Dørum och Holberg hänvisar till källor som tyder på att Harald Hårfagre faktiskt förenade Norge (s. 126–128) då han slog samman de viktigaste norska kustrikena. Kung Harald byggde flera kungsgårdar längs kusten och det verkar som om dessa baser samt de snabba vattenlederna mellan och omkring dem för första gången möjliggjorde regionalt inflytande.

Aristokratin förstärktes efter 1100-talet, och den elit som befann sig närmast kungen utvecklades till adel samtidigt som kungens makt förstärktes. Med andra ord var kungens makt beroende av aristokratin stöd. Till exempel som lagstiftare behövde kungen sina undersåtars stöd, och således stiftades lagar i samarbete mellan kungen och hans ämbetsmän samt representanter för aristokratin. Enligt Dørum och Holberg var Norge på 1200-talet faktiskt fortfarande ett delvis förstatligt samhälle eftersom kungens makt var begränsad. På 1300-talet hade aristokratin fortfarande stor makt i Norge: kungens närmaste krets bestod av självständiga män, inte undersåtar. Författarna använder termen ”kommunalism” om den förvaltningsmodell som baserar sig på en allians av självständiga regioner och som rådde i Norge.

Kristendomen gav kungen ett nytt värde. Det fanns kristna i Norge redan på 700-talet men den kristna kyrkan konsoliderade sin ställning i Norge först på 1000-talet. De tre kungar som är mest kända för att ha kristnat Norge, Haakon den gode, Olav Tryggvason och Olav Haraldsson, kunde utsträcka och förstärka sin makt med kristnandet som täckmantel. På 1000-talet var prästernas status låg. Om en storman lät bygga en kyrka hade han också administrativ rätt över den och rätten att utnämna präster. Kungarna Sverrir och Haakon Haakonson kunde fortfarande förstärka kungens makt på 1200-talet i jämförelse med kyrkan, men på 1300-talet ökade kyrkans inflytande kraftigt när lärda biskopar målmedvetet försvarade kyrkans och biskoparnas position. På 1300-talet hade kyrkan dessutom blivit betydligt rikare än kronan. Största delen av medlen härrörde från donationer. Enligt författarna ägde kyrkan 40 procent av all jord i Norge (s. 184–185).

Knut Dørums och Eirin Holbergs bok erbjuder en bra översikt över statsformeringens tidiga skeden i Norge, innan kungadömet blev en del av olika unioner och statsförbund med Danmark och Sverige. Författarna skildrar maktkoncentrationen och den senare maktfördelningen mellan kungen, aristokratin och kyrkan. Detta perspektiv kastar ljus på några

etablerade centrala figurer, såsom Olav Tryggvason och Olav Haraldsson, även om boken diskuterar makt i Norge sett ur olika gruppers inflytande. Det blir tydligt att den politiska tyngdpunkten mellan dessa grupper skiftade över tid. Inte förrän mot 1300-talet centraliserades makten – lagstiftningen, domsrätten och beskattningsrätten – runt kungen i Norge liksom i de andra nordiska länderna.

Joonas Ahola